

Vstaje na Bližnjem vzhodu leta 2011: »Prebujenje levice«

Abstract

The 2011 Uprisings in the Middle East: a “Left-wing Awakening”

The article tries to narrow the gap between Social Movement Theories (SMT) and the actual events during the 2011 uprisings in the Middle East. The 2011 uprisings did not only open the Pandora's box of Political Islam in the Middle East, but also facilitated many other oppositional movements, from the Tunisian General Labour Union (UGTT) to the Egyptian workers' movements, from the People's Democratic Party (HDP) in Turkey to the democratic autonomy, theorised by Abdullah Öcalan and put in practice in Syrian Kurdistan.

Keywords: uprising, Middle East, oppositional movements

Giuseppe Acconcia is a Teaching Assistant and researcher at Bocconi University in Milan. He is focused on youth and social movements, transformations in the Middle East, and Kurdish studies. (giuseppe.acconcia@unipv.it)

Povzetek

Članek skuša zožiti vrzel med teorijami družbenih gibanj in dejanskim tokom dogodkov med vstaji na Bližnjem vzhodu leta 2011. Vstaje leta 2011 niso odprle samo Pandorine skrinjice političnega islama na Bližnjem vzhodu, temveč so spodbudile nastanek številnih drugih opozicijskih gibanj: od Tunizijskega generalnega sindikata dela (UGTT) do egiptovskih delavskih gibanj, od Ljudske demokratične stranke (HDP) v Turčiji do demokratične avtonomije, ki jo je teoretsko zasnoval Abdullah Öcalan in jo udejanjajo v sirske Kurdistanu.

Ključne besede: vstaja, Bližnji vzhod, opozicijska gibanja

Giuseppe Acconcia je učitelj na Univerzi Bocconi (Milano), kot raziskovalec se osredinja na mladinska in družbena gibanja, Bližnji vzhod in kurdske študije. (giuseppe.acconcia@unipv.it)

Strmoglavljenje avtoritarnih režimov v Tuniziji in Egiptu je najpomembnejši dosežek arabskih vstaj leta 2011. Sprva so mediji in akademske raziskave proteste predstavljali kot revolucijo, ki se odvija v omejenem prostoru – na (glavnem) trgu – in ki traja nekaj tednov. Pozneje so nekatera akademska dela (Achcar, 2013; Alexander in Bassiouny, 2014; della Porta, 2014) poudarila, da je bilo gibanje posledica dolgo trajajočih družbenih bojov in da so bili glavni sprožilec protestov preprosti ljudje.

Članek se skuša približati temu vidiku in zožiti vrzel med teorijami družbenih gibanj in dejanskim tokom dogodkov med vstajami na Bližnjem vzhodu leta 2011. Kot bomo trdili v tem članku, upori leta 2011 niso odprli samo Pandorine skrinjice političnega islama na Bližnjem vzhodu, temveč so spodbudili nastanek številnih drugih opozicijskih gibanj: od Tunizijskega generalnega sindikata dela (UGTT) do egiptovskih delavskih gibanj, od Ljudske demokratične stranke (HDP) v Turčiji do demokratične avtonomije, ki jo je teoretsko zasnoval Abdullah Öcalan in jo udejanjajo v sirskega Kurdistanu.

»Prebujenje levice«

Levičarski aktivisti iz regije MENA (Bližnji vzhod in severna Afrika) so po zaslugi vstaj leta 2011 ustanovili ali pa ponovno oživili štiri pomembna delavska gibanja, sindikate ali politične stranke: Zvezo neodvisnih sindikatov Egipta (EFITU) v Egiptu, Tunizijski generalni sindikat dela (UGTT) v Tuniziji, Ljudsko demokratično stranko (HDP) v Turčiji in Stranko demokratične unije (PYD) v Siriji.

Vse te organizacije so bile ustanovljene zaradi vzrokov, ki so leta 2011 sprožili vstaje na Bližnjem vzhodu, kjer je etabrirana politika zelo dolgo izključevala prikrajsane skupine in delavski razred. Leta 2011 so ti razredi v Egiptu, Tuniziji, Siriji in Turčiji postali bolj strukturirani in organizirani. Kljub priljubljenosti pa pogosto niso bili dobro integrirani v tradicionalno parlamentarno politiko (Turčija in Tunizija) oziroma v že obstoječe zemetke gibanj v mestih (Egipt in Sirija).

To je še zlasti pomembno, če mobilizacijo, ki je leta 2011 potekala na Bližnjem vzhodu in v severni Afriki, primerjamo z nemiri v polpreteklem času po vsem svetu. Kot navaja della Porta (2014) v svoji primerjavi med demokratično tranzicijo na Češkoslovaškem in v Nemški demokratični republiki (NDR) leta 1989 ter egiptovskimi in tunizijskimi vstajami 2011, so bila družbena delavska gibanja v državah regije MENA bolj razvita kot v takratni Vzhodni Evropi. Prav tako je bila organiziranost delavstva kljub večji državni

represiji nad politično opozicijo na Bližnjem vzhodu in v severni Afriki trdnejša kot v Vzhodni Evropi.

Vendar pa so bila delavska gibanja v Egiptu preveč fragmentirana, niso imela vodstva in jasno izoblikovane ideologije. V primerjavi s časom pred vstajami je Zveza neodvisnih sindikatov Egipta (EFITU) zahteve po pravicah delavcev reševala bolj neodvisno od državne gospodarske politike, vendar pa egiptovske oblasti niso nikdar nedvoumno legalizirale sindikatov niti v okviru Egiptovske zveze neodvisnih sindikatov niti v okviru drugih krovnih mrež. Državne varnostne agencije so jih pogosto uporabljale za nadzor mobiliziranih delavcev.

V Tuniziji so delavska gibanja doživela uspeh. To se je zgodilo predvsem zaradi prožnejše politične države Tunizijskega generalnega sindikata dela (UGTT, Union Général Tunisienne du Travail). Vloga UGTT je bila morda eden najpomembnejših dejavnikov, da je v Tuniziji nastala bolj vključujoča koalicija kot v drugih državah. Tako je bil UGTT »srce usklajevanja med raznolikimi akterji v protestih« (Bozonnet, 2014) in je v nasprotju z vladnimi sindikati v Egiptu dosegel neodvisnost od tunizijske države. Še zlasti na obrobni območjih je imel UGTT ključno vlogo pri mobilizaciji v zametke gibanj in oblikovanju enotnejše koalicije, katere poglobitni cilj je bil celovita demokratična tranzicija. Toda čeprav se je UGTT učinkovito vključil v tunizijsko tranzicijo k bolj demokratičnemu političnemu sistemu, pa jim do časa pisanja tega članka še vedno ni uspelo zagotoviti učinkovitega zastopanja pravic delavcev.

Politično delovanje Ljudske demokratske stranke (HDP) v turški strankarski politiki in parlamentu je še en dober primer nedavnega levičarskega družbenega gibanja v regiji, ki se je okrepilo po ljudskih uporih (protesti v parku Gezi 2013). Gibanje je kot enega najpomembnejših rezultatov množične mobilizacije v Turčiji doseglo, da se je okrepila prokurdska leva komunalistična stranka (HDP). Kljub državni represiji je imela množična mobilizacija, ki je potekala »od spodaj«, dovolj časa, da se je organizirala in strukturirala protest proti tradicionalnemu političnemu sistemu ter usmerila nezadovoljstvo množic k učinkoviti politični stranki z močno volilno bazo, a z omejenim političnim vplivom.

Enako se je zgodilo v severni Siriji, kjer je levičarska Stranka demokratične unije (PYD) postala najpomembnejša politična skupina, ki s podporo kurdskih milic YPG in YPJ vodi tranzicijski proces v tej regiji. Te bojne enote se razvijajo v kompleksnejše oblike paravojaških skupin, ki spoštujejo etnične manjšine in enakost spolov (SDF, Sirske demokratične sile). »Borimo se in umiramo za svobodo te dežele. Še naprej se bomo upirali.« To so zadnje besede Viyane Qamishlo, mlade borke YPJ, ki je bila v spopadih med sirskimi

Kurdi in Islamsko državo septembra 2016 v Manbidžu ubita. Vendar pa v času pisanja tega članka sanje revolucionarjev o avtonomni Rožavi in severni Siriji znova močno ogroža napredovanje turške vojske na ozemlju Rožave, ki je okupirala Afrin, kar je prekinilo ozemeljsko povezanost te regije.

Vstaje na Bližnjem vzhodu in v severni Afriki leta 2011 so pokazale popolno nezdržljivost političnega islama in levice. To se je zgodilo v vsaj v treh primerih te študije: v Egiptu med Muslimansko bratovščino in levico; v Turčiji in severni Siriji pa z represijo nad HDP, PKK in PYD, ki jo predvsem po neuspešnem vojaškem prevratu leta 2016 izvaja turška vlada pod vodstvom Recepta Tayyipa Erdoğan in njegove stranke AKP.

Egipt

Protesti na javnih prostorih v tej državi niso bili veliko presenečenje, ker so bili del dolgoletnih in že normaliziranih bojev proti državni represiji, ki jo je desetletja izvajal tamkajšnji avtoritarni režim. Zlasti alternativne oblike uporniških praks, iz katerih so zrasla številna krhka in raznolika družbena gibanja, so lahko mobilizirale čedalje večje število aktivistov in navadnih državljanov.

Po Bayatu (2013: 14), ki je raziskoval predvsem iransko revolucijo (leta 1979), se pojem negibanj nanaša na »kolektivna dejanja nepovezanih akterjev«. Te mreže nastajajo v javnem prostoru, kjer subalterni urbani razredi izražajo svoje kolektivno nezadovoljstvo in skušajo obraniti svoje nizke dohodke.

Kot trdi Abdelrahman (2015: 30), so se »prodemokratska gibanja v Egiptu razvila v mrežo vseh mrež«. Vendar pa vse te nove mreže aktivistov subalternih razredov niso imele veliko skupnega z demokracijo. Glavni cilj aktivistov in državljanov je bil ustaviti nasilno ravnanje lokalne policije. V Egiptu so bile namreč prav policijske postaje izhodiščne točke agresivnega ravnanja varnostnega aparata, bile so »orodje za kaznovanje in zastraševanje« (ibid.: 48).

Med vstajami leta 2011 so številni nasprotniki političnega sistema protestirali za boljše življenjske razmere in večjo pravičnost na delovnih mestih. Le zelo omejeno število mladih si je postavilo za cilj zahtevo po demokratični tranziciji. Toda tudi med njimi je vladala velika zmeda glede tega, kaj ta zahteva pomeni in katere parametre naj vsebuje, tako da so, paradoksalno, najbolj demokratično med nedemokrati delovali vodje Muslimanske bratovščine.

Pred koncem zasedbe tahrirskega trga so protestniki z »egiptovske ulice« zgradili nove oblike organizacije zunaj formalnih političnih strank. Nasprotovanje Mubarakovemu režimu je že začrtalo določene ravni medpolitičnega in medrazrednega sodelovanja. Tako je 25. januarja 2011 eden največjih protestov v zgodovini države jasno pokazal, da imajo aktivisti dobro priložnost, da zgradijo bolj konkretno platformo uporniške politike.

V Egiptu je med začetno množično mobilizacijo in tudi pozneje srečanje med bolj organiziranimi političnimi skupinami (Muslimanska bratovščina) in manj strukturiranimi aktivisti (marginalizirani državljani, delavci in protipolijski protestniki na javnem prostoru) tako v mestih kot na obrobni območjih razbilo delovanje in zahteve družbenih akterjev na ulicah.

Soglasje o oblikovanju vključujočih, trajnih in učinkovitih koalicij, ki je ponekod obstajalo v času Mubarakovega vladanja, se v trenutku, ko so se obetale večje politične svoboščine, ni zdelo pomembno. Kot je razložil Abdelrahman (2015: 93), »zaradi narave koalicij, ki so bile zasnovane v času Mubarakovega režima [...], te niso imele velikega pomena za oblikovanje trajnejše revolucionarne koalicije po vstajah«.

Nadideološko povezovanje med socialisti in islamisti v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, ki je bilo uspešno predvsem v študentskih gibanjih in velikokrat zasnovano v zaporih, ni bilo več v navadi. Zdelo se je, da je bilo to sodelovanje taktično, kratkoročno in mogoče le zaradi šibkosti vseh posameznih aktivističnih skupin, ki »se neodvisno druga od druge ne bi mogle upirati represiji režima« (ibid.: 98). Nekdanji predsednik Anwar Sadat je od sedemdesetih let dvajsetega stoletja naprej manipuliral z levico, zato je ta postala marginalizirana, na desnici pa se je podobno zgodilo z Muslimansko bratovščino. Kot trdijo številni člani skupine *Kifaya*, je levica še pred vstajami izgubljala volilno telo. Povedano drugače, levica ni bila prisotna na »egiptovski ulici«.

Na drugi strani pa se zdi, da je bila »srednja generacija« Muslimanske bratovščine bolj pragmatična. Kljub zakoreninjenim predsodkom številnih levičarjev do islamistov so številni novi voditelji gibanja želeli biti videti kot pristni demokrati, ki dajejo prednost demokraciji, ne šeriatu (Naguib v Abdelrahman, 2015: 103), ob tem pa so bili pripravljene še zlasti z levico vstopati v nova zaveznitva (Abdelrahman, 2015: 95).

A iskanje osnove za organizirano sodelovanje se je izkazalo za zelo problematično. Kot trdi Abdelrahman, je bilo »organiziranje sodelovanja pri skupnih akcijah za aktiviste časovno in vzdržljivostno zelo naporna naloga« (ibid.: 107). Medtem ko so se bili na eni strani delavci, protipolijski aktivisti, levičarji in marginalizirani državljani pripravljene angažirati v bolj konfrontacijski politiki do režima, pa se zdi, da se je na drugi strani Muslimanska

bratovščina z vojaško hunto nenehno dogovarjala o svoji prisotnosti na »egiptovski ulici«, sodelovanju na volitvah in obsegu svojih akcij. Tako po vstajah leta 2011 veliko levičarjev ni videlo prednosti v sodelovanju z zmernimi islamisti (ibid.: 110).

Bolj posplošeno lahko trdimo, da se nadideološko gibanje v Egiptu ni razvilo zaradi skoraj stoletja trajajočih konfliktov med islamisti, nacionalisti in sekularnimi skupinami. Kljub množičnemu gibanju delavcev, ki je začelo kljubovati jedrni strukturi egiptovske države, bi tudi potencialno bolj strukturirano in enotno nadrazredno gibanje doseglo podobno omejene rezultate kot med nedavnimi nemiri.

Med februarjem 2011 in junijem 2013 je vojaška hunta sodelovala z Muslimansko bratovščino kot svojim »civilnim partnerjem«, da bi se s tem izognila notranji in zunanji kritiki, ki bi jo utegnili sprožiti odkrit in takojšen politični prevzem oblasti (ibid.: 113).

Na drugi strani pa je Muslimanska bratovščina »napačno ocenila« (ibid.) razmere, ko je sprejela zaveznitvo s salafističnimi skupinami in naredila še eno »strateško napako« (ibid.), ko je močno precenila priljubljenost svoje neoliberalne vizije. S tem je poglobila že tako ali tako obstoječe delitve med različnimi skupinami egiptovske opozicije. Nekatere sekularne opozicijske skupine so se sicer poskušale združiti v Narodno fronto rešitve (NSF), vendar so delovale, kot da ne bi imele »nič skupnega« (ibid.: 115), volitve pa so pokazale, da so nedosledne pri »povezovanju z egiptovskimi množicami« (ibid.: 114).

Zato se ti trije tokovi egiptovske opozicije niso nikdar združili v revolucionarno silo. Z drugimi besedami, marginalizirani državljani, protipolijski protestniki in delavci niso dovolj sodelovali ali pa sploh niso imeli stikov, kar bi omogočilo nastanek bolj celovite protirežimske fronte. »Ena glavnih ovir za nastanek močne revolucionarne sile je nezmožnost združevanja sil, ki nastanejo iz različnih bojov, v širše zasnovane medsektorske fronte.« (ibid.: 117) Številni aktivisti so zlasti delavske proteste in ekonomske zahteve brezpravnih, ki jih dobro povzamejo zahteve po večji »socialni pravičnosti«, dojemali kot popolnoma ločene od širšega političnega boja. V tem pogledu je bilo izjema nekaj kritičnih glasov, na primer nekaterih podpornikov Revolucionarnih socialistov (RS) in Mladinskega gibanja 6. aprila. »Nezmožnost, da bi stavke in civilne proteste za ekonomske interese razumeli kot resnično politične, je velikanska analitična napaka.« (ibid.: 119)

Gospodarske in politične zahteve so bile v resnici neločljive. To je bilo očitno jasno tistim generalom, ki so leta 2013 podprli vojaški udar Abdela Fattaha al-Sisija in njegov domnevno neonaseristični politični diskurz, prežet z neoliberalnimi gospodarskimi politikami ter državnim in pajdaškim kapitalizmom.

Če povzamem položaj, so, prvič, družbena gibanja gospodarske in politične zahteve obravnavala kot ločena vprašanja. Kot pojasni Abdelrahman, so »nova družbena gibanja pogosto po naravi srednjeslojna in niso nujno progresivna ali reakcionarna« (ibid.: 122). Drugič, težko je bilo premagati razkorak med podeželjem in mestom, kar je jasno pokazala mobilizacija v tovarnah tekstila v odročnem mestu Mahalla al-Kubra. »Egiptovski protesti, ki so potekali na podeželju, bi prav lahko potekali tudi na drugem planetu.« (ibid.) In tretjič, opozicija ni bila dovolj dobro strukturirana in organizirana. Tako se ni bila zmožna odzvati na naraščajočo državno represijo nad aktivnostmi civilne družbe.

Poleg tega vrhovni svet oboroženih sil (SCAF) med vstajami leta 2011 ni deloval kot revolucionarna sila, ki so jo njegovi »predhodniki uporabili za preoblikovanje režima leta 1952« (Kandil, 2012: 231). Med 18-dnevno zasedbo tahrirskega trga se je sicer za kratek čas postavil na stran protestnikov. Kot razloži Kandil, se je to storil predvsem zato, ker so ministrstvo za notranje zadeve in Mubarakove klike čedalje bolj škodovali interesom vojske. »Grožnja, ki jo danes pomeni ministrstvo za notranje zadeve, je še dodatno okrepilo dejstvo, da so se policisti preveč tesno povezali z javnimi uslužbenci, poslovneži in malimi kriminalci, da bi popustili in da pri tem ne bi povzročili nedopustnega uničenja.« (ibid.: 233)

Vendar pa vojaška hunta po vstajah s sekularno fronto ni vzpostavila nikakršnega smiselnega zavezništva, ki bi omogočilo celovito demokratično tranzicijo. »Ker ni bilo verodostojnega revolucionarnega gibanja, ki bi prevzelo vodenje in bi prepričljivo predstavljalo zahteve vstaj ter bilo sposobno nadzorovati ulico, je bil SCAF v negotovosti, da bo, če se zruši jez avtokracije, morje jeznih ljudi preplavilo državo.« (ibid.)

Zato se je vojska vrnila k tradicionalnemu sodelovanju z ministrstvom za notranje zadeve in tako imenovano »globoko državo«, s čimer je poskušala prenesti nadzor nad varnostnim aparatom na civilno oblast in s tem postala »neprikrit vodja kontrarevolucije« (ibid.: 234). Policija je kljub manjšim čistkam skušala znova pridobiti privilegije, »kar je povzročilo razkol med ljudstvom in vojsko« (ibid.: 237). Kot je pojasnil Kandil, je varnostni aparat z nadzorovanjem politične elite, ki je bila od njega odvisna, spodbudil vojsko k obračunu z revolucionarnim taborom s še strožjimi metodami, kot so jih uporabljali v Mubarakovem času.

Tunizija

V nasprotju z Egiptom so tunizijski sindikati tako v času režima Ben Alija kot tudi po vstajah leta 2011 vedno razpolagali z avtonomnim prostorom za mobilizacijo. Končni uspeh Tunizijske četverice za dialog¹ ter sporazum med sindikalisti in islamisti sta bila najpomembnejša dosežka tunizijskih vstaj, ki sta po padcu Ben Alijevega režima obema skupinama pustila dovolj maneverskega prostora.

Leta 1925 so francoski organi po stavkah in delavski mobilizaciji razpusili CGTT, Generalno konfederacijo tunizijskih delavcev (*al-Jami'a al-'amma al-tunisiyya lil-shughl*) (Beinin, 2016: 13). Vendar pa je nacionalistična Nova liberalna ustavna stranka (*Neo-Destour*) skušala obnoviti nacionalno delavsko zvezo. Leta 1944 je bila ustanovljena »največja civilna organizacija« UGTT, Tunizijski generalni sindikat dela (Union Général Tunisienne du Travail, *al-Ittihad al-amm al-tunisi lil-shughl*) s člansko bazo po vsej državi, ki je mobilizirala na tisoče delavcev (ibid.: 14). Ta prenovljeni sindikalizem je bil zgrajen na južni osi med mestoma Gafsa in Sfax in vse do otoka Kerkena. Prve mobilizacije delavcev so torej izhajale iz zgodovinskih neenakosti med južnimi območji v notranjosti Tunizije in obalnimi regijami.

Znani socialist Ahmed Ben Saleh, ki ga je podpiral poznejši prvi tunizijski predsednik Habib Burgiba, je bil na čelu UGTT do tunizijske osamosvojitve. Ben Saleh je leta 1961 postal novi minister za plan in finance in je v reformah, ki jih je mogoče primerjati s tistimi, ki jih je v Egiptu izvedel Gamal Abdel Naser, sprejel »periferni keynesijanizem« (ibid.: 20). Beinin trdi, da se je UGTT takrat upiral varčevanju na področju plač in ohranjal »določeno stopnjo neodvisnosti od države in vladajoče stranke ter verodostojnost med svojo bazo« (ibid.: 24). UGTT je bil vedno »šibki člen« (Ayari, Geisser in Krefa, 2011: 361) tunizijskega režima. Ta neodvisnost od državnih institucij je okreplila dejavnost UGTT v času večjih stavk v sedemdesetih.²

Ko je Tunizija opustila socialistični eksperiment, je Burgiba še naprej podpiral močno navzočnost države v javnem sektorju, UGTT pa je dobil pravico do pogajanj z nacionalnim združenjem delodajalcev in vlado. UGTT je zastopal »interese delavskega razreda pravzaprav kot sestavni del združene nacionalistične fronte« (Beinin, 2016: 32).

Potem ko je Zine El Albine Ben Ali leta 1987 Burgibo razglasil za zdravstveno nesposobnega, je postal predsednik. Prvi cilj njegove gospodarske politike je bila uvedba politike liberalizacije, podobno kot se je dogajalo v

1 Četverico sestavljajo Tunizijski generalni sindikat dela (UGTT), Tunizijska konfederacija sindikatov industrije, trgovine in obrti (UTICA), Tunizijska liga človekovih pravic (LTDH) in Tunizijska odvetniška zbornica.

2 Med najpomembnejšimi je bila mobilizacija v tekstilni tovarni Sogitex v Kasr Hellalu (1977–1978).

Egiptu z gospodarsko reformo in programom prestrukturiranja (Economic Reform and Structural Adjustment Program – ERSAP, op. prev.), ter zmanjševanje javnih izdatkov v skladu z določili washingtonskega konsenza, da bi bila Tunizija upravičena do posojil Mednarodnega denarnega sklada.

V tistem času so v tunizijskih sindikatih začeli delovati islamisti. Zato je režim začel na UGTT gledati kot na zanesljivega partnerja, pri čemer je računal predvsem na nadzor lokalnih islamistov (Ennahda) na eni strani, na drugi pa nad širjenjem stavk (Beinin, 2016: 52). Kljub temu pa je sindikat ostal tradicionalno neodvisen od države. Kot trdi Beinin (2016: 54), »čeprav je vodstvo UGTT kazalo, 'odgovornost do države', mu ni povsem uspelo odpraviti politike in kulture razrednega boja«.

Tako je UGTT upočasnil Ben Alijevo privatizacijo javnega sektorja, vseeno pa je v Tuniziji pred mobilizacijo leta 2011 vladala visoka stopnja revščine in brezposelnosti. V prejšnjih desetletjih je vlada Ben Alija pogosto prikrojerala stopnjo brezposelnosti med mladimi (ibid.: 57) ter umetno zniževala ugotovljeno stopnjo revščine, s čimer je javnosti prikrivala celoten obseg problema.

V prvem desetletju 21. stoletja je naraščalo število raznolikih družbenih gibanj, ki so nasprotovala predsedovanju Ben Alija. Levica je bila dobro zastopana v sindikatih osnovnih in srednješolskih učiteljev, zdravstva, pošte in telekomunikacij, delavcev v zračnem in železniškem prometu ter rudarjev v rudnikih fosfata.

Leta 2004 so območni sindikati iz mest Sfaksa, Kairouna, Mahdie in Jenduba zavrnil Ben Alijevo kandidaturo za četrti mandat, vendar nacionalni voditelji UGTT niso želeli konfrontacije z Ben Alijevim režimom. Po drugi strani pa se je število stavk in delavskih nemirov med letoma 1996 in 2007 povečalo, kar še zlasti velja za proizvodni sektor.

Yousfi trdi, da je bil UGTT med upori v Tuniziji leta 2011 »srce usklajevanja med različnimi akterji protestov: odvetniki, opozicijami in mladimi« (Bozonnet, 2014).

Vladajoča elita je dopuščala prostor za »razprave, nesoglasja in aktivistične akcije« (Beinin, 2016: 73) v UGTT. To je tudi največja razlika med Tunizijskimi sindikati in Zvezo sindikatov Egipta (ETUF). V času Mubarakovega predsedovanja so bili državni sindikati v Egiptu pod popolnim nadzorom vlade, medtem ko je število neodvisnih sindikatov na obrobjih države naraščalo. V nasprotju z Egiptom pa je bila UGTT prisotna tudi v zasebnem sektorju (ibid.: 74). Zato lahko UGTT opredelimo kot »kompleksno organizacijo«, kot krovno strukturo »sektorske mobilizacije« (ibid.).

Osiromašenje regij v notranjosti in na jugu Tunizije je povzročilo nov val delavskih protestov. Eden najpomembnejših je bil »upor« v bazenu fosfatnih rudnikov Gafse leta 2008: vrsto nemirov so povzročili najstniki in mladi

moški, ki so se uprli »revščini in brezposelnosti, ki ju je stopnjevalo uva-
janje neoliberalnih strukturnih prilagoditev v industriji fosfatov na lokalni
ravni, [...] in upor proti lokalnim obrazom avtokracije in korupcije« (ibid.:
83). Delavce iz Gafse so podprle tudi lokalne politične stranke in neodvisni
levičarski aktivisti.

Najpomembnejša dejavnika, ki sta povzročila tunizijske vstaje leta 2011,
sta bili torej povečana brezposelnost in neuspeh strateških načrtov in pri-
vatizacije. Razmere so se tako zaostrele zato, ker je v prvem desetletju 21.
stoletja tudi UGTT večinoma sprejel vladne politike fleksibilnosti dela in pri-
vatizacije (Hamzaoui, 2002: 372).

V preteklosti je sindikalno zvezo UGTT vedno slabilo nasprotje med pri-
čakovani večje participacije delavskega razreda in hkratnim sprejemanjem
vladnih politik dela. Medtem ko so se interesi proizvodnega sistema v Tuni-
ziji čedalje bolj prekrivali z interesi državnih institucij (ibid.: 377), so številni
člani UGTT bolj kot ne zaman zahtevali več demokratične razprave v sindi-
kalni zvezi.

Po samosežigu Muhammeda Bouazizija, uličnega prodajalca, ki je 5. janu-
arja 2011 umrl v bolnišnici, so decembra 2010 v mestu Sidi Buzid vsak dan
potekale demonstracije. Med slogani demonstrantov so odmevali: »Ne tr-
pljenju, ne brezposelnosti!« in »Delo, svoboda, družbena pravičnost!« (ibid.:
101). Takrat je policija v Tunisu nasilno razgnala tudi več sedečih stavk od-
vetnikov. Prav tako kot v Egiptu je bila ključna zahteva protestnikov v Tuni-
ziji prenehanje policijskega nasilja.

Mobilizacija se je širila v čedalje več krajev srednjega zahoda in med od-
vetnike po vsej državi. Podpirale so jo tudi lokalne podružnice UGTT, čeprav
je sindikat v zadnjih letih Ben Alijeve vlade užival manjšo avtonomijo (ibid.:
103). Kot trdi Hamzaoui (2002: 370), država in sindikati v Tuniziji nikdar
niso bili bolj medsebojno povezani kot v desetletju pred prelomom stoletja in
desetletju po njem.

Vlogo nacionalne konfederacije sindikatov v mobilizaciji za ključne de-
monstracije je težko oceniti. Po besedah Hamzaouija (2002: 103) je bila
podpora UGTT v protestih »najpomembnejši dejavnik za uspeh gibanja«,
medtem ko Gobe zagovarja temeljitejšo presojo vloge UGTT: vodstvo UGTT
na nacionalni ravni je nihalo med »pajdaškim kompromisom« z režimom
in med podporo družbenim gibanjem (Ayari, Geisser in Krefa, 2011: 362).

Dejansko je UGTT spodbujal politizacijo uličnih sloganov in širitev druž-
benih gibanj po Tuniziji. Trije člani UGTT so sodelovali v začasni vladi pred-
sednika vlade Mohameda Ghannouchija. Stranke leve, nevladne organiza-
cije in Ennahda so 11. februarja 2011 skupaj s podporo UGTT in odvetniške
zbornice ustanovile Narodni svet za zaščito revolucije (Beinin, 2016: 106).

Po vstajah je UGTT sprožil notranjo reformo (ibid.: 123). Levičarji, ne pa revolucionarji, so postali pomemben del UGTT, čeprav so očitno marginalizirali ženske. Medtem je začasni predsednik postal Moncef Marzouki, ki je bil vodja levosredinske skupine Kongres za republiko.

Kot navaja Beinin (2016: 125), je »polarizacija tunizijske politike med islamiste in sekulariste prisilila radikalno levico o poenotenju«. Vendar pa niti UGTT niti Ennhada drug drugemu nista priznala legitimnosti. Islamisti so tako na primer očitali UGTT sodelovanje z Ben Alijevo vlado v preteklih letih.

Med letoma 2010 in 2012 se je število stavk v Tuniziji povečalo s 420 na 524 na leto (ibid.: 127). UGTT je napovedal splošne stavke v Kasserini, Gafsi, Sidi Bouzidu in Sfaxu, da bi s tem izzval islamiste, ki so dobivali čedalje večji nadzor nad parlamentom in ustavodajno skupščino.

V Tuniziji je imela Ennahda pred očmi naraščajočo represijo v Egiptu, zato se je želela izogniti usodi Muslimanske bratovščine in je, da bi pomagala končati proces pisanja ustave, prosila za pridružitve k Narodni fronti rešitve. V skladu s svojo dolgoletno tradicijo prilagajanja državni oblasti je UGTT s tem kompromisom opustila ulično protestiranje in se odločila za popustljivejšo držo pogajanja z oblastmi.

Katalizatorsko vlogo policijskega nasilja za udejstvovanje levice v tunizijskih vstajah 2011 pooseblja umor političnega aktivista Chokrija Belaida. Seddik trdi, da je bila v njegov umor vpletena policija oziroma kriminalni elementi v policiji. »V varnostnem aparatu je po uporih nastalo več neodvisnih skupin.« (Bozonnet, 2014) Umor Chokrija Belaida je obveljal kot napad na vso tunizijsko levico in do določene mere za metodo, ki leviski preprečuje, da bi vladi postavljala radikalnejše zahteve. »Njegov umor je bil simbolični napad na vse levičarje v Tuniziji. To je bila očitna grožnja vsej radikalnejši opoziciji, naj umakne svoje bolj revolucionarne zahteve.« (ibid.) Zaradi teh groženj je tunizijska levica svoje zahteve omilila.

Kljub političnemu nasilju je bila 26. januarja 2014 sprejeta tunizijska ustava, ki zagotavlja enakost med moškimi in ženskami. Poleg tega so bili delavci in levica dobro zastopani v tunizijskem parlamentu. Po navedbah Yousfija je bil UGTT bistvenega pomena za potek nacionalnega dialoga po vstajah (ibid.). Zaradi mediacije UGTT med različnimi družbenimi akterji, ki so sodelovali v uporih, in v četverici za dialog, so tunizijski sindikati v državi dobili močno legitimnost. Nacionalni dialog je namreč omogočil hitrejše preme-govanje notranjih konfliktov med različnimi opozicijskimi stranmi, dokončanje osnutka ustave in določitev postopkov za prihodnje državne volitve.

UGTT je tako postal »simbolično zatočišče političnih in organizacijsko spontanih gibanj« (ibid.). Kljub temu pa v času tranzicije v bolj demokratično politično civilno družbo UGTT ni pripomogel k bolj enakomerni

prerazporeditvi bogastva ali znižanju brezposelnosti v državi (ibid.). Tako je po vstajah UGTT ostal jasno razdeljen na tiste, ki se za boljše delovne razmere želijo pogajati z vlado in Evropsko unijo, in druge, ki se zavzemajo za radikalnejše spremembe trenutno prevladujoče neoliberalne politične usmeritve na tunizijskem trgu dela.

Turčija

Čeprav turške oblasti še naprej izvajajo represijo, je po protestniškem gibanju za park Gezi (2013) Ljudska demokratska stranka (HDP) postala eden najpomembnejših primerov levo usmerjene skupine, ki je sodelovala v ljudskih protestih v regiji MENA. Tako je prvič v zgodovini Turčije dosegla pomembne volilne uspehe in vstopila v parlament (2015), čeprav je avtoritarni preobrat turške vlade resno ogrozil njen preboj. V tem besedilu ne bomo razpravljali o gibanju za park Gezi, vseeno pa bomo razčlenili okoliščine, ki so povzročile preoblikovanje tega zametka družbenega gibanja v politično stranko. Dogodki so potekali drugače kot v Egiptu, ker se zametki gibanj nikoli niso razvili v stabilne politične stranke.

Po vojaškem udaru v Turčiji leta 1980 se je povečala represija nad PKK (Dejavsko stranko Kurdistana). Vodja stranke Abdullah Öcalan je istega leta skupaj s številnimi drugimi zapustil državo in pribežališče dobil v Libanonu in Iraku. Do leta 1998 so mu nato zaščito zagotavljali sirski Kurdi. Tiste borce PKK, ki so ostali v južnih predelih Turčije, so ostro preganjali, saj so poskusi oblikovanja enotne fronte kurdskega odpora sprožili silovit odziv turške vojske.

Prva prizadevanja za začetek nacionalnega dialoga med turškimi oblastmi in PKK segajo v leto 1993, vendar niso dolgo trajala. Napadi na turško vojsko v Bingolu, ki jih je vodil eden od voditeljev stranke, Shamedin Sakik, so zahtevali 33 mrtvih in pokopali mirovni proces. V tej fazi se je znova začel oboroženi boj in turška država se je odzvala z represijo.

Leta 1998 je takratni predsednik Sirije Hafez al-Asad zahteval, da Öcalan zapusti ozemlje Sirije. Leta 1999 so ga turške oblasti ujele v Keniji in ga zaprle. Takrat je Öcalan začel pošiljati sporočila, v katerih poziva k mirovnemu procesu s turškimi oblastmi. Istega leta so turški vojaki ubili petsto borcev PKK, medtem ko so poskušali zapustiti Turčijo, čeprav so imeli dovoljenje za odhod iz države, saj je bilo tako dogovorjeno v političnem dialogu s turškimi oblastmi, katerega cilj je bila vzpostavitev mirovnega procesa.

Kljub političnemu nasilju, ki traja od leta 2003, je podpora prokurdski komunalistični levici (HDP) v Turčiji rasla, saj je pomenila politično alternativo, ki podpira tako zahteve manjšin kot tudi delavskega razreda. Toda napadi turške vojske na sedeže PKK v turških, iranskih in iraških gorah so v letih 2007 in 2008 popolnoma spodkopali verodostojnost mirovnega procesa. Kljub temu pa je Öcalan leta 2013 v pismu za *Newroz* (kurdsko novo leto) ponovno pozival h končanju oboroženega boja. Leta 2015 je poslanec HDP, Sirri Surreya Önder, v carigrajski palači Dolmabahçe predstavil deset pogojev za nadaljevanje mirovnih procesov.

Po sodelovanju v mobilizacijah v mestih leta 2013 je HDP na volitvah junija 2015 prejela 13 odstotkov glasov in s tem možnost za vstop v turški parlament: HDP je prvič v svoji politični zgodovini imela 80 poslancev, v nekaterih provincih, ki jih je obvladovala njena politična sopotnica, Stranka miru in demokracije (BDP), pa je prejela več kot 90 odstotkov glasov. Toda pred volitvami sta se turški predsednik Recep Tayyip Erdoğan in turška vlada odločila, da bosta zaradi čedalje večje zastopanosti HDP v parlamentu ustavila mirovni proces. Vodstvo HDP se je želelo odmakniti od PKK, da Erdoğan ne bi imel izgovora, da prepove stranko.

Poslanec HDP Ziya Pir je položaj pojasnil takole:

HDP ni bil organsko povezan s PKK, vendar pa imata stranki iste volivce, kar politiki [Erdoğanove, op. ur.] AKP dobro vedo. Tako so v mesecih pred volitvami na sedežih HDP organizirali več provokacij. Vendar se zaradi jasnega razloga nismo nikdar odzvali: če se PKK bori, HDP izgubi volilne glasove. Zato smo se odločili, da se na provokacije ne bomo odzivali. (Intervju z avtorjem)

Čeprav je bil na ponovljenih parlamentarnih volitvah 1. novembra 2015 vstop HDP v turški parlament potrjen, je na teh volitvah AKP prejela 40 odstotkov glasov, kar je islamistom omogočilo oblikovanje močnejše vlade in začetek ustavnih reform, ki bi predsedniku dodelile več pooblastil. Vzporedno s tem se je v kraju Suruç (na meji s sirskim Kurdistanom), Ankari in Carigradu zgodilo več večjih terorističnih napadov, v zadnjem času pa je turška vojska, da bi preprečila teritorialne in osebne stike s sirsko kurdsko gverilo, začela z dnevnimi napadi na sedež PKK in južna mesta pod nadzorom prokurdskih levih komunalistov.

Kot je v intervjuju za ta članek povedal Zubaida, »so turški organi napadli PKK, da bi turške nacionaliste spodbudili k podpori AKP« (v intervjuju z avtorjem). Po neuspešnem vojaškem udaru 15. julija 2016 so poslancem

HDP odvzeli imuniteto, medtem ko so voditelja stranke Salahettina Demirtaşa in Figena Yuksekdağa aretirali skupaj z župani številnih južnih občin, v katerih ima večinsko podporo HDP.

Po mnenju političnih voditeljev HDP se turške oblasti borijo proti pravicam Kurdiv, enakopravnosti žensk in demokratičnim svoboščinam. Kot je povedala sopredsednica stranke HDP Figen Yüksekdağ v intervjuju za ta članek, so

z odvzemom imunitete našim poslancem hoteli preprečiti politično udeležbo žensk. Toda vsi poskusi, da bi HDP podredili državnemu nadzoru, bodo dolgoročno neuspešni. Še naprej se bomo enako vztrajno borili kot borke v Rožavi, ki se borijo proti Isisu. Odpraviti hočemo neenakost spolov v Turčiji. V tem boju se borimo proti vsakršnemu političnemu barbarstvu. Tega nam AKP in Erdoğan ne bosta nikdar odpustila. (Intervju z avtorjem)

Naj za konec poudarimo, da je HDP v Turčiji zaradi volilnih zmag dober primer levo usmerjene politične stranke, katere podpora je zrasla po nedavnih mobilizacijah. Vendar ima zaradi hude in nepretrgane politične represije, ki jo izvajajo turške oblasti, še vedno zelo omejen politični vpliv na sprejemanje turške zakonodaje in na oblikovanje javnih politik.

Sirski Kurdistan

Kot pojasnjuje Salwa Ismail (2013: 865–894), so imeli subalterni v Egiptu in Siriji glede na njihov odnos do države drugačen razvoj. V primerjavi z Egiptom je sirski režim s taktikami nadzora nad množično mobilizacijo (s taktiko *deli in vladaj*) manipuliral s subalternimi silami. Ta proces je pripomogel k razdrobitvi skupin in jih obrnil drugo proti drugi.

Na začetku demonstracij in nemirov v letih 2011 in 2012 v severni Siriji so začeli nastajati novi načini ljudske mobilizacije, ki je sprožila množično sodelovanje v alternativnih mrežah, ki so želele aktivirati državljane pri zagotavljanju socialnih storitev, varnosti in družbene samoobrambe. Pozneje med vojno na severu Sirije od 2013. do 2016. leta in z nastankom zelo raznolikih džihadističnih skupin, vključno z Isis, so člani narodnih odborov čutili potrebo po sodelovanju v neposrednih akcijah, vključno z oboroženim bojem, da bi tako zaščitili svoje soseske in opravili nalogo namesto nenehno odsotnih varnostnih sil ter branili svojo imetje pred napadi široke palete opozicijskih skupin in podpornikov režima.

V Siriji so se družbena gibanja prelevila v paravojaške organizacije, kar se zelo razlikuje od razvoja gibanj v Egiptu, ki so zaradi pojenjevanja mobilizacije postajala bolj podobna zasebnim prostovoljnim organizacijam kot pa revolucionarnim skupinam. V tej fazi so bili odbori v severni Siriji ključni za ustanovitev oboroženih enot, kot so Ljudske zaščitne enote in Ženske zaščitne enote (YPG/YPJ) (Yekîneyên parastina gel/Yekîneyên parastina žin), ki so začele uvajati sisteme straž ter s tem zagotavljati lokalno in zunanjo varnost in začetek graditve avtonomnega vodenja.

Ta proces je sprožil večjo stopnjo hierarhične organizacije in še vedno trajajočo institucionalizacijo dnevnih praks na vojaški in civilni ravni, v katerih imajo vidno vlogo ženske, ki sodelujejo tako v skupinah za samozaščito kot tudi v odporiških enotah. Medtem ko so se v začetni fazi lokalni aktivisti, vključeni v to raziskavo, najprej pridružili lokalnim odborom zato, da bi zaščitili svoje domove, so pozneje postali zelo motivirani za vstop v oboroženi boj, kar se je še stopnjevalo po napadih borcev Isis na Rožavo in neuspelem poskusu zasedbe mesta Kobane.

Proučevanje ljudskih odborov kot dolgotrajnega in politiziranega fenomena na lokalni ravni v severni Siriji nam omogoča, da bolje razumemo proces vodenja množičnih uporov, ki so odziv na državno zatrtje mirnih protestov, omogoča pa nam tudi boljše razumevanje druge faze, v kateri so nastale hierarhične strukture, ki so bile odziv na izbruh totalne vojne v Siriji.

Sklep

Osem let po vstajah na Bližnjem vzhodu leta 2011 se je zaradi okrepljenih vojaških režimov in trajajočih državljanskih vojn prostor za družbene in politične spremembe skrčil. Volilna zmaga predsednika Donalda Trumpa v Združenih državah Amerike je znova oživila populističen in ksenofoben diskurz, ki reproducira enako vrsto strahu in nezaupanja, utemeljenega s protiteroristično retorično politiko, kot smo ji priča tudi v Rusiji in državah regije MENA. V tem geopolitičnem kontekstu sta v Egiptu in Siriji Abdel Fatah al-Sisi in Bašar al-Asad utrdila svojo oblast, v Turčiji pa je Recep Tayyip Erdoğan omejil prostor za politično nestrinjanje.

Muslimanska bratovščina je monopolizirala zametke družbenih gibanj, ki so nastala leta 2011 na »egiptovskih ulicah«. Levo usmerjene stranke bi se lahko bolje odzivale na te dogodke, kar velja zlasti za postkomunistične stranke. Pred vstajami, med in po njih so se izkazale za šibke, razdrobljene, zmedene in brez pravih voditeljev. Edina učinkovita levo usmerjena organizacija po množičnih demonstracijah (protesti v parku Gezi 2013) na

Bližnjem vzhodu je kurdsko uporniško gibanje – še zlasti Ljudska demokratična stranka (HDP) v Turčiji ter borci in borke enot YPG/YPJ v severni Siriji.

Vendar pa se je marginalizacija levice zgodila tudi v številnih drugih gibanjih v regiji. Iransko revolucijo leta 1979 so očitno monopolizirali šiitski duhovniki, vendar je bila v tem primeru iransko-iraška vojna tista, ki je povzročila demobilizacijo vseh vodilnih akterjev upora proti šahovemu režimu, še zlasti levo usmerjenih strank (komunisti, islamistično-socialistična organizacija Mujaheddin, marksistična aktivistična skupina Fedayn, kurdska gibanja itd.). To se je leta 2011 zgodilo tudi po vstajah v Tuniziji. Vendar pa je tunizijska zmerna islamistična stranka (Ennahda) pod vtisom politične represije nad Muslimansko bratovščino v Egiptu podpirala pripravo nove ustave, pri čimer je puščala dovolj prostora tudi za lokalne sindikate in levičarske aktiviste. Podobni vzorci so vplivali na politično opozicijo v Siriji in Libiji. Predvsem v Tripoliju, kjer libijski Splošni narodni kongres (NGC) zdaj nadzorujejo islamisti, kar je posledica vojaškega udara (2014) nekdanjega generala Khalifa Haftarja.

Posebnost uporov v Egiptu 2011 je bil poskus združevanja vsaj treh skupin protestnikov: marginaliziranih državljanov, aktivistov proti policijskemu nasilju in delavcev. Kot je povzel Abdelrahman (2015: 71), »protest ni bil več v rokah 'profesionalnih' aktivistov, temveč v rokah 'navadnih' državljanov, ki samih sebe dejansko niso dojemali kot aktiviste in svojih dejanj niso označevali za politična«. Ti valovi protestov so bili »spontana, razpršena oblika militantnih akcij« (ibid.: 64), ki so izbruhnile, ko so »skupine jeznih državljanov« (ibid.) dosegle točko, na kateri niso mogle več prenašati dnevnih ponižanj.

Kljub večkratnim poskusom formalnega in neformalnega sodelovanja med islamisti in sekularnimi skupinami se protesti niso razvili v množično opozicijsko gibanje, niti v inkluzivno politično koalicijo, ali če se izrazimo kot della Porta in Diani (2006), protogibanje nikdar ni postalo družbeno gibanje, temveč je le zmanjšalo svoj ideološki oziroma »revolucionarni« potencial, kot bi to opisali številni aktivisti, in tako končalo kot družbeno negibanje že v začetni fazi, ko je bilo še prezgodaj za oblikovanje novih političnih strank in nadideoloških koalicij.

»Islamsko prebujenje«, kot so izid vstaj leta 2011 poimenoval iranske oblasti, ni trajalo dolgo. V Egiptu je posredovala vojska, da bi ubranila svoje poslovne interese, obnovila stabilnost, preprečila popuščanje zahtevam delavskih gibanj. Zato je začasno dovolila islamistični vladi brez dejanske oblasti aktivirati radikalnejše politične stranke (kot je na primer Salafi), da bi pozneje lahko diskreditirala Muslimansko bratovščino in jo označila za teroristično. Z drugimi besedami, izključitev sekularnih sil, ki niso prepoznale

političnega sovpadanja svojih zahtev po »družbeni pravičnosti« in konservativne ter neoliberalne politike Muslimanske bratovščine, je preprečila preoblikovanje protodružbenega gibanja v revolucionarno silo. Med letoma 2012 in 2014 je ta politična izključenost omogočila določeno stopnjo usklajevanja med drugimi političnimi skupinami in posameznimi protestniki. Po vojaškem udaru leta 2013 so se tako islamisti kot druge opozicijske skupine soočali s čedalje ostrejšo represijo, ki je demobilizirala vse potencialne družbene in politične akterje in le nekaterim socialističnim strankam prepustila zelo omejen prostor za disidentske politike, temu pa so sledile zaporne kazni za nepokorne veterane vstaj 2011 ali kooptacija bolj ubogljivih v vojaški režim.

Po letu 2011 so družbene zahteve gibanj demobilizirali z uporabo populizma. To strategijo sta uporabila al-Sisi in Asad, da bi prevladala nad popularnostjo političnega islama, in Erdoğan ter prorožimski sindikalisti v Tuniziji, da bi nevtralizirali revolucionarni potencial levo usmerjenih organizacij, delavskih gibanj in drugih opozicijskih skupin.

Prevod: Maja Predalič

Literatura in drugi viri

- ABDELRAHMAN, MAHA (2015): *Egypt's Long Revolution Protest Movements and Uprisings*. New York: Routledge.
- ACCONCIA, GIUSEPPE (2016): The Shrinking Independence of Egypt's Labor Unions. *Carnegie Endowment for Middle East Peace*, 20. september. Dostopno na: <http://carnegieendowment.org/sada/64634> (28. april 2019).
- ACHCAR, GILBERT (2013): *The People Want. A Radical Exploration of the Arab Uprising*. London: Saqi Books.
- ALEXANDER, ANNE IN MOSTAFA BASSIOUNY (2014): *Bread, Freedom, Social Justice. Workers and the Revolution*. London: Zed Books.
- AYARI, MICHAEL BECHIR, VINCENT GEISSER IN ABIR KREFA (2011): Chronique d'une révolution [presque] annoncée. *L'année du Maghreb* VII: 359–387.
- BAYAT, ASEF (2013): *Life as Politics. How Ordinary People Change the Middle East*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- BEININ, JOEL (2016): *Workers and Thieves. Labor Movements and Popular Uprisings in Tunisia and Egypt*. Stanford: Stanford University Press.

- BOZONNET, CHARLOTTE (2015): Le syndicat UGTT, Nobel de la paix et «pièce maîtresse du dialogue national» en Tunisie. *Le Monde*, 10. december. Dostopno na: http://www.lemonde.fr/afrique/article/2015/12/10/l-ugtt-a-ete-la-piece-maitresse-du-dialogue-national-tunisien_4829048_3212.html (10. december 2016).
- DELLA PORTA, DONNATELLA IN MARIO DIANI (2006): *Social Movements. An Introduction*. Malden, MA, Oxford: Blackwell Publishing.
- DELLA PORTA, DONNATELLA (2014): *Mobilizing for Democracy. Comparing 1989 and 2011*. Oxford: Oxford University Press.
- DE SMET, BRECHT (2016): *Gramsci on Tahrir. Revolution and Counter-revolution in Egypt*. London: Pluto Press.
- GELVIN, JAMES L. (2012): *The Arab Uprisings. What Everyone Needs to Know*. Oxford: Oxford University Press.
- GERGES, FAWAZ A. (ur.) (2015): *Contentious Politics in the Middle East Popular Resistance and Marginalized Activism beyond the Arab Uprisings*. New York: Palgrave Macmillan.
- HAMZAOUI, SALAH (2002): Champ politique et syndicalisme en Tunisie. *Annuaire de l'Afrique du Nord XXXVIII*: 369–380.
- HANIEH, ADAM (2013): *Lineages of Revolt. Issues of Contemporary Capitalism in the Middle East*. Chicago, Illinois: Haymarket Books.
- HINNENBUSH, RAYMOND A. (1990): *Authoritarian Power and State Formation in Ba'athist Syria. Army, Party, and Peasant*. Boulder: Westview Press.
- ISMAIL, SALWA (2013): Urban Subalterns in the Arab Revolutions: Cairo and Damascus in Comparative Perspective. *Comparative Studies in Society and History* 55(4): 865–894.
- KANDIL, HAZEM (2012): *Soldiers, Spies, and Statesmen. Egypt's Road to Revolt*. London: Verso.
- KETCHELY, NEIL (2017): *Egypt in a Time of Revolution. Contentious Politics and the Arab Spring*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KNAPP, MICHAEL, ANJA FLACH in ERCAN AYBOGA (2016): *Revolution in Rojava. Democratic Autonomy and Women's Liberation in Syrian Kurdistan*. London: Pluto Press.
- TRIPP, CHARLES (2000): *A History of Iraq*. Cambridge: Cambridge University Press.
- YOUSFI, HELA (2015): *L'UGTT, une passion tunisienne. Enquête sur les syndicalistes en révolution (2011–2014)*. Paris: Khartala.
- ZOLLNER, BARBARA (2012): The Muslim Brotherhood. V *Routledge Handbook on Political Islam*, S. Akbarzadeh (ur.), 51–60. New York, London: Routledge.